

Ніколаєв Л. О. кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології, Університет
Григорія Сковороди в Переяславі
<https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>
Скляренко С. Р. психолог-консультант,
магістр психології, Університет
Григорія Сковороди в Переяславі
<https://orcid.org/0000-0001-5159-752X>

ФЕНОМЕН РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ДОРОСЛІШАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті представлено результати теоретичного аналізу феномену «емпатії», проаналізовано особливості розвитку та прояву його в підлітковому віці, емпіричного дослідження психологічних особливостей розвитку емпатії в період дорослішання.

Ключові слова: альтруїзм; моральні почуття; підлітковий вік; емоційні реакції; емпатія.

Вступ. Проблема емпатії в психологічній науці є досить складною для вивчення. Нині відсутнє загальноприйняте уявлення про емпатію. Це пов'язано з великою різноманітністю у різних психологічних школах, напрямках, течіях її трактування, розходженням у визначенні її сутності, механізмів і функцій. Однак в останні роки проблема емпатії набула широкої популярності у зв'язку з використанням суб'єктного підходу до вивчення, навчання та виховання особистості, а також зі зростанням популярності гуманістичної парадигми. Проблема дослідження емпатії в психології пов'язана насамперед з проблемами розвитку особистості, спілкування та взаємодії. У даний час велике значення має здатність розуміти почуття, думки й установки іншої людини, сприймати її внутрішній світ адекватно, зі збереженням смислових й емоційних відтінків, без оцінювання і засудження. Уміння співпереживати і бути чутливим до проблем іншого є однією з необхідних умов побудови міжособистісних стосунків. Сьогодні зростає кількість дітей з високим рівнем жорстокості, агресії і невмінням емоційно відгукуватися на переживання інших людей.

Підлітковий вік є періодом високої сензитивності до формування емпатії по відношенню до однолітків, світогляду і цілісної картини світу. Саме в підлітковому віці емпатійність може закріпитися як стійка особистісна якість. Емпатія як здатність відгукуватися на переживання іншої

людини пов'язана зі структурою особистості індивіда і його цінностями.

Мета – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості формування емпатії у період дорослішання.

Теоретичне підґрунтя. Феномен «емпатія» було введено Е. Тітченером, як аналогом німецького поняття «Einführung», що використовувалось Т. Ліппсом та тлумачилось як поняття схоже до «симпатії». У своїх роботах Т.Ліппс описував, як те, що людина намагається емоційно відчувати об'єкт пізнання та відчуває дещо схоже з собою під час сприймання його суті [6].

Проаналізувавши історію феномену емпатії у філософії, В. Пузиревський приходить до основного висновку, що емпатія, будучи предметом спеціального чи імпліцитного (коли вона позначалася іншими поняттями) аналізу, розумілася філософами як «здатність /спосіб, що забезпечує збереження /відновлення «гносеологічної» дистанції між суб'єктом і об'єктом (суб'єктом) пізнання і спілкування», що початково дана, або «рефлексивно набувається» [7]; що, з точки зору психології емпатії, – лише другорядна її якість, яка не вичерпує суті і роль емпатії у міжособистісному спілкуванні та взаєморозумінні людей. Більш того, таке розуміння емпатії у філософії (згідно В. Пузиревського) насправді позбавляє її не лише психологічного, але й етикоаксіологічного змісту, який, поряд з онтологічним, гносеологічним і

методологічним, згаданими науковцем, постулюються філософією.

Вперше безпосереднє визначення поняттю «емпатії» дав З. Фройд, який трактував її як врахування емоційного та психічного стану клієнту та вміння поставити себе в цей стан та намагаються зрозуміти його шляхом розуміння його відчуттів.

Розуміння емпатії сьогодні коротко сформував Дж. Іган: «емпатія – це здатність розуміти та проникати у світ іншої людини, а також передати їй це розуміння» [3], – проте й досі не втрачає свого значення ґрунтовний аналіз ролі емпатії у клієнт-центрованій психотерапії К. Роджерса. Згідно К. Роджерса, «бути в стані емпатії означає сприймати внутрішній світ іншої людини точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків.

Найбільш цікавими для нас виявилися результати сучасного дослідження емпатії зарубіжними вченими: на основі знання про те, що «співчуття іншій людині, яка відчуває біль, активує в мозку ті ж області, які відповідають за почуття нашого власного болю» [11.], М. Ратджен та інші перевіряли припущення про те, що уявлення про чужий біль, що виникає через наші переживання («абстрактне» його відчуття), забезпечують ті самі нейронні контури, які відповідають за «справжні» (власні) болюві відчуття людини. Зазначимо, що, на думку багатьох дослідників, до різновидів абстрактного болю відноситься емпатія – здатність співпереживати стражданням іншої людини.

За результатами експерименту М.Ратджена й ін. [5] виявилось, що зменшення чутливості до болю (причому не справжнє, а з допомогою плацебо) ослаблює емпатію людини і знижує її сприйнятливність до страждань чужих людей. А звідси був зроблений висновок, що здатність людини до емпатії прямо пов'язана з її чутливістю до болю: нейронні контури головного мозку, залучені до формування відчуття болю та почуття співчуття до іншої людини, яка відчуває біль, не ідентичні, але в значній мірі перекриваються [9].

Отже, емпатія (грець. *empathia* – «почування всередину», співчуття) – це усвідомлене розуміння внутрішнього світу чи емоційного стану іншої людини, відмітною особливістю якого є те, що ця властивість стосується широкого спектру

емоцій: як позитивного, так і негативного відтінку [9].

Методи дослідження. аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації наявних наукових досліджень проблеми професійної ідентичності. Для емпіричного вивчення розвитку емпатії у період дорослішання було застосовано t-критерий Стьюдента для визначення значущості змін у розвитку емпатії в період дорослішання. Емпіричні методи – методика І. Юсупова «Діагностика рівня емпатії»; методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В.Бойка; «Тест-опитувальник емоційного відгукування» А. Мехрабієна і Н. Епштейна для вивчення рівнів прояву інтегративного та парціальних показників емоційного інтелекту особистості у період дорослішання. Базою дослідження виступила загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №215 міста Києва. Вибірку склали 18 учнів підліткового віку, у яких було попередньо діагностовано низький та дуже низький рівні емпатії за всіма методиками діагностичного комплексу (12-13 років).

Результати і обговорення. Розвиток емпатії – це одна з важливих сторін розвитку особистості, яка створює умови для морального розвитку (Л.І. Божовіч, Т.П. Гаврілова, К. Дембеле, А.Д. Кошельова, Я.З. Неверовіч) і «змушує» розуміти емоційний стан інших людей та взаємодіяти з ними, на що вказують А. Валлон, М.М. Обозов, М. Девіс, М. Хофман). Саме недолік емпатії, небажання співпереживати відчуттям і потребам інших людей і ідентифікувати себе з ними є суттю психологічних труднощів дітей і підлітків. (Е. Меш, Д. Вольф, Д. Кохен).

Виразність емоційних реакцій та переживань виникають в певні кричні моменти динамічних процесів взаємодії підлітка з соціумом. Саме такий період характерний у підлітковому віці. Такий період формується при переході дитини до підліткового періоду. Вони стосуються фізичного розвитку та взаємодії з батьками та однолітків. Еталони міжособистісного сприймання, якими користуються підлітки, оцінюючи оточуючих людей, стають все більш узагальненими і співвідносяться з ідеалами, цінностями і нормами. Тому саме в підлітковому віці емпатійність може закріпитися як стійка особистісна якість.

Підлітковий вік характеризується різними змінами в усіх сферах особистості. Всі зміни в соціально-психологічних трансформаціях в підлітковому віці ґрунтуються на попередньому досвіді дитини. Розвиток гіпотетико-дедуктивного мислення дає можливість підлітку подолати рівень чутливості до переживань щодо об'єкту емпатії та переходити до суті осягнення дійсності.[8]. В підлітковому віці з розвитком емпатії дитині відкривається світ раніше неосяжний та не зрозумілий, що наповнений реальними відносинами та взаємозв'язками. Це являється серйозним переворотом у світосприйнятті дитини та самовсідомості. Нові емоційні простори, що відкрились перед підлітком підштовхують їх до пошуку загальних орієнтирів, а саме законів природи, соціуму та людей.

У період дорослішання особливо велика потреба у дружніх відносинах, які передбачають прагнення до повного розуміння і прийняття іншого, визначаючи інтимно-особистісний характер спілкування з однолітками, а пізніше і зі значимими дорослими. При цьому емпатія в більшості досліджень розглядається як умова, необхідна для успішного здійснення процесу міжособистісної взаємодії [1].

Безумовно, ми не можемо говорити про розвиток емпатійності однаковою мірою у всіх підлітків. Так, Т. Гаврилова [2], А. Сичевський, І. Юсупов [3] вважають, що у 14 – 15 років відбувається природне зниження емпатійних реакцій співпереживання за рахунок суперечностей особистісного розвитку підлітка під час статевого дозрівання та більш диференційованого прояву емоційного компонента емпатії. З іншого боку, М. Савчин та Л. Василенко наводять результати досліджень сучасних підлітків Д. Фельдштейна, за якими серед старших підлітків зростає кількість осіб з альтруїстичною акцентуацією гуманістичної спрямованості – спрямованості на задоволення потреб інших людей. До кінця старшого підліткового віку одностатеві групи можуть об'єднатися в одну різностатеву або взагалі розпастися. Так завершується «негативна» фаза пубертата і школярі переходять у наступний етап онтогенезу – ранню юність. Негативною фазою західні психологи називають період від 12 до 15 років (пубертатна стадія), а

позитивною – від 16 до 18 років, який відповідає ранньому юнацькому віку в дослідженнях вітчизняних психологів.

У своїх роботах Т. Гаврилова, описує результати експерименту, що проводили з підлітками та молодшими школярами, а саме було виявлено, що з віком знижується рівень емпатійних реакцій, тобто у підлітків рівень емпатії падає. У підлітковому періоді з'являються статеві відмінності у відносинах до різних емпатійних об'єктів. Наприклад, було визначено, що дівчата більше емпатії проявляють до тварин ніж хлопці. Це пов'язано з тим, що дівчата раніше засвоюють моральні норми ніж хлопці, а також у них раніше з'являється орієнтація на спілкування, вони більш направлені на отримання позитивного результату в міжособистісному спілкуванні в той час коли хлопці направлені більше на предметні досягнення. Таку різницю в поведінці І.Юсупов аргументує особливостями соціалізації дівчат, що виявляється у конформності та постійному пошуку соціального схвалення [9].

Емпатія є основною для міжособистісних відносин, що мають велике значення в дружніх стосунках. Г. Крайг характеризував емпатію як явище, що базується на соціальному висновку «тому що якщо ви не знаєте того, що відчуває інша людина, ви не зможете їй співчувати» [4].

Так як підлітковий вік вважається критичним у становленні особистісних якостей людини, то можна зробити висновок, що у юнацькому віці і далі всі зміни відбуваються лише під сильним впливом зовнішніх або внутрішніх факторів. А відтак емпатія як психічне утворення досягнувши свого епогею розвитку в підлітковому віці слугує активізатором просоціальної та альтруїстичної поведінки. Також у дослідженнях описані ефекти переносу емпатійних переживань в підлітковому віці на юність та зрілий вік зі збереженням емоційного забарвлення. Наприклад, якщо підліток мав емпатійне взаєморозуміння з батьками, то в дорослому житті емпатійні переживання не викликають у людини неприємних переживань, натомість діти які були позбавлені цього за часту протягом всього життя переносять на оточуючих ненависть до батьків. Також ефект переносу може проявитися також в тому, що проявивши емпатію до одного

об'єкту співпереживання вона може поширюватись і на інші об'єкти які до цього не викликали ніяких переживань [3].

Особливими формами емпатії визнають співпереживання, як переживання таких же емоцій та почуттів як і об'єкт емпатії через ототожнення себе з ним. А також співчуття, тобто самостійне переживання власних емоцій через певні почуття іншої людини [1]. Природою у люди закладено певні закони які змушують її цікавитись переживаннями іншими, певних видимих моментів вона не отримує в замін натомість відчуває задоволення від того, що комусь змогла допомогти чи відчула щастя, як би це егоїстично не звучало. Також серед структурних компонентів виділяють емоційний, когнітивний та поведінковий. Також в останніх дослідженнях вчені виділяють структурним компонентом також й інтуїтивний компонент. Необхідною умовою виникнення емпатії є не лише позитивне ставлення, а й психологічна атракція до об'єкту емпатії. У своїх роботах В.О. Сухомлинський зазначає, що симпатія до інших як раз таки виникає при

Розвиток емпатії є дуже важливим для подальших міжособистісних відносин, а саме це допомагає інтеріюзувати традиції, норми колективу та розуміти взаємовідносини, знижувати рівень конфліктності та підвищувати свій статус. Також за рахунок емпатії підліток починає краще розуміти власну позицію в колективі, відчувати задоволеність чи навпаки від спілкування з іншими підвищувати свою впевненість та повноправність [5]. Загалом вміння привертати до себе увагу інших та здобувати повагу, симпатію має колосальний вплив на здатність особистості до соціальної адаптації в загальному. А, отже, до емпатії мають бути додаватись такі й інші особистісні якості і перш за все це впевненість в собі та рівень комунікативних здібностей. Так впевненість в собі є наслідком переживань попереднього досвіду підлітка, а також можливостей у вирішенні тих чи інших проблем та ситуацій, що склались. Впевнені в собі особи не бояться брати відповідальність за свої вчинки та дії, також вони допомагають іншим та за часту беруть ініціативу та лідерство до своїх рук. Впненість є таким собі джерелом активності людини. Так як впевненість та активність тісно пов'язані між собою можна

зробити висновок, що активні роблять більше спроб та визначають багато варіантів вирішення певних ситуацій, таким чином здобуваючи досвід та отримувати більше позитивних результатів. В свою чергу сприяє підняттю рівня впевненості. Один з проявів впевненості виступають комунікативні здібності. Такі особи легко вступають в будь який контакт, вільно висловлюють думки не страждають від сором'язливості та страху бути не правильно зрозумітим. Чим більше підліток спілкується тим вищий рівень впевненості розвивається.

Емпатія є моральною якістю, що розвивається відповідно до загального розвитку якостей особистості, її здатності розуміти стани інших людей, тісно пов'язано з психічними новоутвореннями та соціальними потребами та в двох основних проявах, а саме співчуння та співпереживання. Емпатія як моральна якість, розвивається в тісному взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Емпатія знаходить своє місце в системі суспільних відносин та в підлітковому віці стає стійким особистісним явищем. А, отже підлітковий вік є сензитивним для розвитку емпатії в структурі цінностей підлітка та як стійкої риси особистості. На розвиток емпатії вплив батьки, спілкування з підлітком, рівень впевненості в собі та розвиток комунікативних здібностей. У багатьох підлітків спостерігається високий рівень емпатії. Дівчата як правило характеризуються вищим рівнем співпереживанням ніж хлопців, що пов'язано з впливом культурних особливостей та стереотипів, що виявляються в схваленні суспільством у жінок та категоричністю у чоловіків. Соціальним фактором, що зумовлює рівень розвитку емпатії у підлітком є спілкування в сім'ї та з однолітками.

Оскільки емпатійність вважається важливим чинником особистісного розвитку, розглядається як ефективний засіб розкриття і засвоєння міжособистісних стосунків, моральних відносин, естетичних норм, сприяє розвитку гуманних відносин, альтруїстичного стилю поведінки, виступає мотивом-посередником у діяльності допомоги, допомагає зрозуміти внутрішній світ особистості, тому виникає необхідність розвитку даної якості досліджуваних

Питання психології

засобами соціально-психологічного тренінгу, завдання якого полягали в розвитку емоційної чутливості, проникливості та емпатійності учасників; формування гуманістичної спрямованості на іншу людину, що лежить в основі емпатії; формування здатності розуміти та проникати у різні психоемоційні стани іншої людини і вступати в контакт з її переживаннями; освоєння навичок надання підтримки та емпатійного сприяння (допомоги) особистості.

На виконання другого завдання нами було проведено перевірку ефективності застосованого тренінгу ми вирішили здійснити за допомогою всього комплексу психодіагностичних методик, використаного в емпіричному дослідженні. Таке рішення обумовлене тим, що за кожною з методик на встановлення емпатійності підлітків, нами було отримано низькі результати. Значущість змін доводилася з використанням t-критерію Стьюдента.

До корекційно-розвивальної роботи було залучено 18 учнів підліткового віку, у яких було попередньо діагностовано низький та дуже низький рівні емпатії за всіма методиками діагностичного комплексу.

«Методика діагностики рівня емпатійних здібностей» В. Бойко показала значущі зміни рівнів емпатійних здібностей підлітків. Так, значуще знизився відсоток підлітків з дуже низьким рівнем емпатійних здібностей – з 38,9% до 11,2% респондентів (на рівні $p \leq 0,01$).

Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу зі зниженим рівнем емпатійних здібностей – з 55,6% до 44,48% (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$).

Найбільший рівень значущості виявлено у змінах середнього рівня емпатійних здібностей підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$: кількість респондентів з таким рівнем емпатійних здібностей зросла з 5,5% до 44,48% (таблиця 1).

Таблиця 1

Результати дослідження за «Методикою діагностики рівня емпатійних здібностей» В. Бойко

N=18

Рівні		Показник	
		абсолютний показник, осіб	відносний показник, %
Дуже високий	до тренінгу	0	0
	після тренінгу	0	0
Середній	до тренінгу	1	5,5***
	після тренінгу	8	44,48***
Знижений	до тренінгу	10	55,6*
	після тренінгу	8	44,48
Дуже низький	до тренінгу	7	38,9**
	після тренінгу	2	11,2**

Примітка:

*** – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$;

** – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$;

* – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$.

За методикою «Рівень полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова теж відбулися значущі зміни рівнів полікомунікативної емпатії підлітків після застосування соціально-психологічного тренінгу з її розвитку.

Так, значуще знизився відсоток підлітків з дуже низьким рівнем полікомунікативної емпатії – з 22,2 % до 0 % респондентів (на рівні $p \leq 0,001$).

Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу з низьким

рівнем полікомунікативної емпатії – з 66,1 % до 44,4 % (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$).

Значуще збільшилась кількість підлітків з нормальним рівнем полікомунікативної емпатії: з 16,7 % до 33,4 % опитаних (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$).

Найбільший рівень значущості виявлено у змінах високого рівня полікомунікативної емпатії підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$:

Питання психології

кількість респондентів з таким рівнем полікомунікативної емпатії зростає до 22,2 % (до тренінгу такого рівня

полікомунікативної емпатії у досліджуваних не було виявлено) (таблиця 2).

Таблиця 2

Рівневий аналіз загальних показників полікомунікативної емпатії за методикою «Рівень полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова

N=18

Рівні	Показник			
	до тренінгу		після тренінгу	
	абсолютний показник, осіб	відносний показник, %	абсолютний показник, осіб	відносний показник, %
Дуже високий	0	0	0	
Високий	0	0***	4	22,2***
Нормальний	3	16,7**	6	33,4**
Низький	11	61,1**	8	44,4**
Дуже низький	4	22,2***	0	0***

Примітка:

*** – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$;

** – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$.

Методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н.Епштейна також довела ефективність тренінгової програми.

Так, після тренінгу не виявлено підлітків з дуже низьким рівнем вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05\%$.

Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу зі знизеним рівнем вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого – з 77,8 % до 44,4 % (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$).

Також такий рівень значущості виявлено у змінах середнього рівня вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$: кількість респондентів з таким рівнем емпатійних здібностей зростає з 11,1 % до 50%.

Виявлено також досліджуваних з високим рівнем вираженості здатності до емоційного відгуку (таблиця 3).

Таблиця 3

Результати дослідження здатності до емпатії за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н.Епштейна

N=18

Рівні	Показник			
	до тренінгу		після тренінгу	
	абсолютний показник, осіб	відносний показник, %	абсолютний показник, осіб	відносний показник, %
Дуже високий	0	0	0	0
Високий	0	0	1	5,6
Середній	2	11,1***	9	50***
Низький	14	77,8***	8	44,4***
Дуже низький	2	11,1*	0	0*

Отже, отримані нами результати перевірки ефективності соціально-психологічного тренінгу розвитку емпатійності підлітків доводять її дієвість.

Висновки. Отже, під емпатією (як складним психологічним феноменом) найчастіше розуміють: процес розуміння психічного стану іншої людини; вміння

поставити себе на її місце і відчувати все (думки, почуття, сенси, ін.), як відчуває ця людина; переживання цього стану разом з нею так, ніби вона сама все відчуває; співчуття до іншої людини з приводу її страждання, що трансформується у бажання їй допомогти; у психотерапії додається ще одна ознака емпатії: повідомлення людині,

яка переживає негативні події чи життєві ситуації, повноти «входження» психотерапевта у її емоційний стан, що клієнта насправді чують і розуміють.

Емпатія являє собою феномен соціально-психологічного походження, що пов'язує свідому та несвідому інстанції психіки. Структура цього явища багаторівнева: прояви спостерігаються на психофізіологічному, психологічному та соціально-психологічному рівнях. Емпатія постає як процес, властивість і стан

Значущість змін доводилася за використанням t-критерію Стьюдента. «Методика діагностики рівня емпатійних здібностей» В. Бойко показала значущі зміни рівнів емпатійних здібностей підлітків. Так, значуще знизився відсоток підлітків з дуже низьким рівнем емпатійних здібностей – з 38,9% до 11,2% респондентів (на рівні $p \leq 0,01$). Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу зі зниженим рівнем емпатійних здібностей – з 55,6% до 44,48% (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$). Найбільший рівень значущості виявлено у змінах середнього рівня емпатійних здібностей підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$: кількість респондентів з таким рівнем емпатійних здібностей зросла з 5,5% до 44,48%.

За методикою «Рівень полікомунікативної емпатії» І. Юсупова теж відбулися значущі зміни рівнів полікомунікативної емпатії підлітків після застосування соціально-психологічного тренінгу з її розвитку. Так, значуще знизився відсоток підлітків з дуже низьким рівнем полікомунікативної емпатії – з 22,2

% до 0 % респондентів (на рівні $p \leq 0,001$). Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу з низьким рівнем полікомунікативної емпатії – з 66,1 % до 44,4 % (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$). Значуще збільшилась кількість підлітків з нормальним рівнем полікомунікативної емпатії: з 16,7 % до 33,4 % опитаних (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,01$). Найбільший рівень значущості виявлено у змінах високого рівня полікомунікативної емпатії підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$: кількість респондентів з таким рівнем полікомунікативної емпатії зросла до 22,2 % (до тренінгу такого рівня полікомунікативної емпатії у досліджуваних не було виявлено).

Методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н.Епштейна також довела ефективність тренінгової програми. Так, після тренінгу не виявлено підлітків з дуже низьким рівнем вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,05$ %. Значуще знизився відсоток респондентів-учасників тренінгу зі зниженим рівнем вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого – з 77,8 % до 44,4 % (відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$). Також такий рівень значущості виявлено у змінах середнього рівня вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого підлітків – відмінності значущі на рівні $p \leq 0,001$: кількість респондентів з таким рівнем емпатійних здібностей зросла з 11,1 % до 50%.

Список використаних джерел

1. Басова А. Г. Понятие эмпатии в отечественной и зарубежной психологии. *Молодой ученый*. 2012. №8. С.254-256.
2. Бодалев А. А., Каштанова Т. Р. Теоретико-методологические аспекты изучения эмпатии. *Групповая психотерапия при неврозах* / под ред. Б. Д. Карвасарского, В. А. Мазуренко. – Ленинград, 1975. С. 11 – 19.
3. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / под ред. Д. Б. Эльконина, Т. В. Драгуновой. Москва : Просвещение, 1967. 216 с.
4. Журавльова Л. П. Вікова динаміка емпатії в період дорослішання. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. № 9/1. Вип. 15. 2009. С.68-75.
5. Кузовых Н. Ф. Роль эмпатии в развитии и воспитании личности ребенка в семье. *Психологические проблемы современной российской семьи* / под ред. док.псих. наук В.К. Шабельникова и к-та псих. наук А.Г. Лидерса. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 360 с.
6. Кузьмина В. П. Теоретический аспект исследования эмпатии как актуальная проблема современной психологии. URL: [https:// cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-aspektissledovaniya-empatii-kak-aktualnaya-problemasovremennoy-psihologii](https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-aspektissledovaniya-empatii-kak-aktualnaya-problemasovremennoy-psihologii).

7. Лабунская В.А. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция: [учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений] Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 288 с.
8. Пашукова Т. И., Троицкая Е. А. Механизмы и функции эмпатии. *Вестник МГЛУ*. 2010. №586. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-i-funksii-empatii>.
9. Пилюпенко В. Д., Коваленко О. А. Особистісно орієнтовані технології у школі. Харків : Вид. група «Основа» : «Триада +», 2007. 160 с.
10. Роджерс К. Эмпатия. *Психология мотивации и эмоций* / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман. Москва: ЧеРо, 2002. С. 428–430.
11. Тютяев О. В. Функциональные механизмы эмпатийного взаимодействия. *Вопросы психологии*. 1982. №4. С. 60-66.
12. Шэффер Д. Дети и подростки : психология развития / Дэвид Шэффер; [пер. с англ. А. Богачев, С. Комаров и др.]. 6-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 976 с.
13. Rütgen M. Placebo analgesia and its opioidergic regulation suggest that empathy for pain is grounded in self pain. / M. Rütgen, E.-M. Seidel, G. Silani [and others]. *PNAS*. September 28. 2015. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1511269112>.

References

1. Basova A. N. Ponyiatye empatyy v otechestvennoi y zarubezhnoi psykholohy [The concept of empathy in Russian and foreign psychology]. *Molodoi ucheni*. 2012. №8. S.254-256. (in Russian)
2. Bodalev A. A., Kashtanova T. R. Teoretyko-metodolohycheskye aspekty yzucheniya empatyy. Hruppovaia psykhoterapiya pry nevrozakh [Theoretical and methodological aspects of the study of empathy. Group psychotherapy for neuroses] / pod red. B. D. Karvasarskoho, V. A. Mazurenko. – Lenynrad, 1975. S. 11 – 19. (in Russian)
3. Vozrastnye y undyvudualnye osobennosti mladshykh podrostkov [Age and individual characteristics of younger adolescents] / pod red. D. B. Элконины, Т. В. Драгуновой. Москва : Prosveshchenye, 1967. 216 s. (in Russian)
4. Zhuravlova L. P. Vikova dynamika empatii v period doroslishannia [Age dynamics of empathy in adulthood]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya «Pedagogika i psykholohiia»*. № 9/1. Vyp. 15. 2009. S.68-75 (in Ukrainian).
5. Kuzovykho N. F. Rol empatyy v razvytyy y vospytany lychnosty rebenka v seme. Psykholohycheskye problemy sovremennoi rossiyskoi semy [The role of empathy in the development and education of the child's personality in the family. Psychological problems of the modern Russian family] / pod red. dok.psykh. nauk V.K. Shabelnykova y k-ta psykh. nauk A.H. Lydersa. Moskva: Yzdatelskiy tsentr «Akademyia», 2005. 360 s. (in Russian)
6. Kuzmyna V. P. Teoretycheskiy aspekt yssledovaniya empatyy kak aktualnaia problema sovremennoi psykholohy [The theoretical aspect of the study of empathy as an urgent problem of modern psychology]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskiy-aspektissledovaniya-empatii-kak-aktualnaya-problemasonovremennoy-psiologii>. (in Russian)
7. Labunskaya V.A. Psykholohyia zatrudnennoho obshcheniya: Teoryia. Metody. Dyagnostyka. Korrektsiya [The Psychology of Difficulty Communication: Theory. Methods. Diagnostics. Correction]: [ucheb.posobyie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniya] Moskva: Yzdatelskiy tsentr «Akademyia», 2001. 288 s. (in Russian)
8. Pashukova T. Y., Troytskaya E. A. Mekhanyzmy y funktsyy empatyy [Mechanisms and functions of empathy]. *Vestnyk MHLU*. 2010. №586. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-i-funksii-empatii>. (in Russian)
9. Pylypenko V. D., Kovalenko O. A. Osobystisno oriientovani tekhnolohii u shkoli [Personally oriented technologies in school]. Kharkiv : Vyd. hrupa «Osnova» : «Triada +», 2007. 160 s (in Ukrainian).
10. Rodzhers K. Эмпатия. Psykholohyia motyvatsyy y emotsyi [Empathy. Psychology of motivation and emotions] / Pod red. Yu. B. Hyppenreiter, M. V. Falykman. Moskva: CheRo, 2002. S. 428–430. (in Russian)
11. Tiutiaev O. V. Funktsyonalnye mekhanyzmy empatyinoho vzaymodeistviya [Functional mechanisms of empathic interaction]. *Voprosy psykholohyy*. 1982. №4. S. 60-66. (in Russian)
12. Sheffer D. Dety y podrostky : psykholohyia razvytyia [Children and adolescents: developmental psychology] / Дэвид Шэффер; [пер. с англ. А. Богачев, С. Комаров и др.]. 6-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 976 с. (in Russian)
13. Rütgen M. Placebo analgesia and its opioidergic regulation suggest that empathy for pain is grounded in self pain. / M. Rütgen, E.-M. Seidel, G. Silani [and others]. *PNAS*. September 28. 2015. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1511269112>.

Резюме

Николаев Л. кандидат психологических наук,

доцент кафедры психологии,

Университет Григория Сковороды в Переяславе

Скляренко С. психолог-консультант, магистр психологии,

Университет Григория Сковороды в Переяславе

**ФЕНОМЕН РАЗВИТИЯ ЭМПАТИИ ЛИЧНОСТИ В ПЕРИОД ВЗРОСЛЕНИЯ:
СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

В статье представлены результаты теоретического анализа феномена «эмпатии», проанализированы особенности развития и проявления в подростковом возрасте, эмпирического исследования психологических особенностей развития эмпатии в период взросления.

Ключевые слова: альтруизм; нравственные чувства; подростковый возраст; эмоциональные реакции; эмпатия.

Summary

Nikolaiev L. PhD in Psychology, Associate Professor

of the Department of Psychology, Hryhorii Skovoroda

University in Pereiaslav

Skliarenko S. consultant psychologist, Master of Psychology,

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

**THE PHENOMENON OF THE DEVELOPMENT OF PERSONAL EMPATHY IN
ADOLESCENCE: SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT**

Introduction. *The article presents the results of theoretical analysis of the phenomenon of «empathy», analyzes the features of its development and manifestation in adolescence and empirical study of the psychological features of the development of empathy in adolescence.*

Purpose is to theoretically substantiate and empirically investigate psychological peculiarities of the stages of formation of empathy during adulthood. The subject analysis of the concept of «empathy» in different scientific context was carried out. It was stated that, empathy is a phenomenon of social and psychological origin and links conscious and unconscious mental bodies. Empathy acts as a process, property and state.

Methods of analysis, synthesis, comparison, generalization, systematization of available scientific research on the problem of professional identity were used. For the empirical study of the development of empathy in adulthood, the Student's t-tests was applied to determine the significance of changes in the development of empathy during adulthood.

Originality is that it is scientifically sound and defines the concept of empathy and the new approach in its understanding; it specifies the characteristics of the empathy of adolescent children; and it develops criteria for studying the empathy of adolescent children; The factors influencing the development of empathy have been highlighted; the most important objects of empathy of adolescents have been identified, and it has been proven that adolescence is sensational to entrench empathy in the structure of moral experience of individuals. The practical significance of the research is to improve scientific knowledge of the relationship between the emotional, cognitive and behavioral development of adolescence children and to develop a set of methodologies, Adolescents' empathy, which can be used by psychologists in general education and specialized schools, gymnasiums and lyceums.

The empathic reactions of teenagers in different pathogenic situations in the environment depend on the following factors: family style, temperament, gender. Empathy usually increases with the growth of life experience. Empathy is more easily realized when behavioral and emotional reactions of subjects are similar. Emotional experience changes and enriches in the course of personal development as a result of empathy arising from interaction with others, the perception of works of art, and the influence of the media.

The conclusion is that adolescent empathy takes two forms: empathy and compassion. The expression of empathy depends on the strong personality traits by which adolescents consciously subordinate their actions in pathogenic situations to meaningful and important goals based on moral and ethical convictions and ideals. The perspective of research in this area is an opportunity to explore empathy in greater depth, taking into account the gender and individual characteristics of respondents.

Keywords: adolescence; altruism; moral feelings; emotional responses; empathy.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 27.04. 21.